

פרק א

שבת לה'

- א. התורה קידשה את שנת השמיטה (השנה השביעית) והיא נקראת "שבת לה'". בשנה זו יש להימנע מכל עבודות השדה ולתת מנוחה לארץ ולכן אסור לחרוש, לזרוע, לזמור ולקצור.
- ב. וכן נאסרו כל העבודות שמטרתם להכשיר את הקרקע לזריעה וכל טיפול שמטרתו להשביח את האילנות או את הצמחים.
- ג. צריך להפקיר את היבול הגדל בשנה זו ועל הפירות הגדלים בשנה זו חלה קדושת שביעית (כפי שיפורט להלן).

שמיטה בזמן הזה

- ד. לדעת רוב הפוסקים¹ בזמן הזה, לאחר חורבן הבית, מצוות השמיטה אינה נוהגת מן התורה אלא מדרבנן משום שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג והיובל נוהג רק כאשר רוב ישראל נמצאים בארצם, כל אחד בנחלתו.²

שמיטה בחוץ לארץ

- ה. נאמר בתורה "כי תבואו אל הארץ... ושבתה הארץ שבת לה'", מכאן שאין השמיטה נוהגת בחוץ לארץ. אבל שמיטת כספים נוהגת בחו"ל גם כיום מדרבנן.

1. לדעת רבי אין השמיטה נוהגת מהתורה בזמן הזה ולדעת חכמים נוהגת מן התורה גם כיום (מסכת מו"ק דף ב ע"ב). רוב הראשונים סוברים שהלכה כרבי ונוהגת מדרבנן (הרמב"ם שמיטה ויובל פ"ו, רש"י גיטין לו, ספר החינוך ועוד), אך יש ראשונים (תוס' הרא"ש מו"ק דף עא, הראב"ד על הרמב"ם והרמב"ן) הפוסקים כחכמים שגם כיום נוהגת השמיטה מהתורה. אנו נוקטים להקל כדעת הראשונים שאינה נוהגת מן התורה.

2. ערכין דף לב ע"ב.

פרק ב

הפקרת השדה והגינה בשביעית

א. מצות עשה מן התורה להפקיר את כל הפירות שגדלו בשנה השביעית שנאמר: "והשביעית תשמטנה ונטשתה"³, היינו שלא ישמור וינעל את שדהו ופרדסו אלא יפקירם. אם נעל את שדהו, עובר על מצות עשה גם אם בדעתו לחלק את הפירות לעניים או להפקירם אחר כך.⁴

ב. מדין תורה על האדם לפרוץ פרצות בשדה כדי שאנשים יוכלו להיכנס, אך מפני תיקון העולם, אמרו חכמים שמספיק שישאיר פתח כניסה.⁵

ג. נחלקו הפוסקים האם על האדם להפקיר את השדה בעצמו⁶ או שהשדה נעשית הפקר מאליה ע"י ציווי ה' להפקירה ("אפקעתא דמלכא"). וראוי לחשוש לדעת הבית יוסף שהאדם צריך להפקיר את השדה.

ד. יש להפקיר את הפירות כשהם עדיין באילן ולכן לא ינעל את השדה ורק לאחר שיהיו הפירות מוכנים יקטוף ויניחם בחוץ.⁷ והדברים אמורים גם כאשר קוטף על מנת לחלקם לעניים.⁸

הפקר במקום חשש לגניבות ולהשתתה

ה. כאשר הגישה לגינה היא דרך הבית, אינו חייב להניח את הבית פתוח כדי לאפשר גישה לגינה.⁹

במקום שיש חשש לגרימת נזק לעצים או לרכוש אחר, יכול לנעול את הדלת ולהציב שלט במקום בולט "השדה הפקר", תוך ציון המקום שבו ניתן לקבל מפתחות כדי לקטוף פירות.¹⁰

פירות שלא הופקרו

ו. נחלקו הפוסקים מה דינם של פירות שביעית שבעל הבית שמר את המטע ולא הפקירו כדין ("שמור"). יש האוסרים אותם באכילה¹¹ ויש מתירים¹². למעשה יש לסמוך על המתירים והמחמיר

3. שמות כג, יא. רמב"ם פ"ד הכ"ד.

4. מכילתא פ"כ. רמב"ן בהר.

5. מכילתא פרשת משפטים. ראב"ד עדויות פ"ה משנה א.

6. מרן הבית יוסף בשו"ת אבקת רוכל סכ"ד. רדב"ז סימן ד' סעיף ג'.

7. תורת הארץ פ"ח אות ח' ועוד.

8. כסף משנה על הרמב"ם הלכות שביעית פ"ד הכ"ג. מכילתא פרשת משפטים.

9. המטבח בשמיטה עמוד 142 בשם הרב וואזנר.

10. שמיטה כהלכתה פ"ג הערה י"ד. ברית עולם סימן ד' סעיף כ"ד.

11. תורת כהנים בהר פ"א. רבותיו של רש"י יבמות דף קכב ע"א.

12. רש"י ויקרא כ"ה ה וביבמות שם. ר"ש שביעית פ"ה מ"ו. רמב"ם פ"ה ה"י.

תבוא עליו ברכה¹³. אם בנוסף לכך שלא הפקיר, עשה בהם עבודות האסורות בשמיטה ("נעבד"), יש סוברים שלכל הדעות צריך להחמיר¹⁴, ויש מתירים גם בזה¹⁵.

יבול שישית בשביעית

ז. ירקות שגדלו בשישית, חייב להפקירם מיד בכניסת השנה השביעית משום שבירקות נקבע דין שמיטה בעת הלקיטה מהארץ¹⁶. אך בפירות קובעים לפי זמן חניטת הפרי ולכן פירות שחנטו בשנה השישית, אין בהם קדושה ואינם הפקר ומותרים בסחורה. ירק הגדל בשישית ונלקט בשביעית, הוא הפקר עד תחילת השנה השמינית.

הפקר לכול

ח. בשנת השמיטה מותר לכולם, עני ועשיר, להיכנס לשדה או לגינה של הזולת ללא רשות וללקוט כמות קטנה המותרת, אך צריך להזהר לא לגרום נזק לעצים. ויש שכתבו שלכתחילה יש לבקש רשות מבעל השדה לקטוף פירות¹⁷. ההיתר להיכנס לחצר חברו הוא רק כדי לקטוף פירות ולא לשום מטרה אחרת. ובמקום שיש חשש לחילול ה' אם יכנס ללא רשות - יש להימנע מלהיכנס.

13. שמיטת קרקעות עמוד שלו. בספר משנת ר' עקיבא סימן ד' כתב שמנהג ירושלים להקל בשמור ונעבד וכן כתב הגר"מ אליהו זצ"ל להקל בזה מטעם שהפירות הפקר ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו.

14. שמיטה כהלכתה פ"ב הערה ד'.

15. ראב"ד פ"ה הט"ו. ועוד.

16. מעדני ארץ סימן ה' ס"ק ו'. מנחת שלמה סימן נ"א אותיות י"ב-ט"ו.

17. שבת הארץ פ"ו הט"ו אות א'.

פרק ג' מלאכות האסורות בשמיטה

זריעה ונטיעה

א. נאמר בתורה¹⁸ "שדך לא תזרע", היינו שבשנת השמיטה אסור לזרוע בקרקע את כל סוגי הזרעים וכן צמחי נוי. וכן אסור לנטוע אילנות בשנת השמיטה¹⁹. איסור זריעה חל אף בגינה ובעציצים ויש מקלים לזרוע בעציץ שאינו נקוב הנמצא בתוך הבית²⁰. הרכבה דינה כזריעה ואסורה.

נטיעת אילנות קודם השמיטה

ב. גזרו חכמים²¹ שלא לנטוע אילנות פרי בתוך ארבעים וארבעה יום לפני התחלת שנת השמיטה (היינו מט"ז אב של השנה השישית ואילך), משום שכאשר נוטע בתוך ימים אלו יתחילו למנות את שנות הערלה של האילנות משנת השמיטה עצמה, כי לקליטת האילן באדמה דרושים 14 יום וכדי למנות לעץ את שנות הערלה מהשנה השישית דרושים שלושים יום, כי שלושים יום נחשבים כשנה ביחס לערלה. נמצא שכאשר נוטע 44 יום קודם השמיטה, שנות הערלה נמנות מהשנה השישית, אך כאשר נוטע בתוך ימים אלו שנות הערלה נמנות משנת השמיטה ויחשדו בו שנטע את האילן בשנת השמיטה עצמה.

ג. אילנות סרק שאינם מוציאים פירות ואין בהם דין ערלה, מותר לנטוע עד ראש השנה²². ויש מחמירים²³ לנטוע שבועיים קודם ר"ה שהוא זמן קליטת האילן בארץ וכך ראוי לנהוג לכתחילה.

העברת אילן מעציץ לאדמה

ד. המעביר ממקום למקום אילן שגדל בעציץ או מעביר אילן עם כל גוש האדמה שמקיף את השורשים²⁴, יכול לנטועו 30 יום קודם ראש השנה, כי אינו זקוק לזמן כדי להיקלט באדמה. ואם היה נטוע בעציץ נקוב (וקוטר הנקב הוא יותר מ-2 ס"מ) יכול לנטועו עד ערב ראש השנה, כי במצב כזה מונים את שנות הערלה מזמן נטיעתו בעציץ ולא מזמן העברתו לאדמה²⁵, אך יש לוודא שגוש האדמה לא יתפורר לפני השתילה.

18. ויקרא פרק כ"ה פסוק ד'.
19. לדעת הר"ש במסכת שביעית פ"א משנה א' גם נטיעת אילנות אסורה מן התורה (ולומדים זאת בקל-וחומר מזמירה. אם את זמירת האילן אסרה התורה, כל שכן שאסור לנטוע אילן חדש) אך ר"ת והרדב"ז פ"א ה"ד פסקו שנטיעה אסורה מדרבנן.
20. מעדני ארץ, קונטרס הערות ה-ח.
21. מסכת שביעית פ"ב משנה ו'. ירושלמי שביעית פ"ב ה"ד. רמב"ם פ"ג ה"ו. במשנה יש שלוש דעות בדבר: לדעת תנא קמא זמן קליטת העץ באדמה הוא שלושים יום. לדעת ר' יהודה שלושה ימים ולדעת ר' יוסי שבועיים והלכה כר' יוסי.
22. השביעית והלכותיה עמוד י"ג. והטעם, כי אין איסור על קליטת הצמח בשביעית.
23. תוס' מסכת ר"ה. מנחת חינוך מצוה רצ"ה. מעדני ארץ.
24. ויש לבדוק עם מומחים האם במצב כזה הצמח יכול להזיק מעמד שבועיים מחוץ לאדמה ורק אז יש להתיר.
25. שולחן ערוך יו"ד סימן רצ"ד סעיף י"ט. שמיטת קרקעות עמוד קמ"ז.

נטיעת זרעים

ה. מותר לזרוע את כל סוגי הזרעים עד ראש השנה של שנת השמיטה. ויש מצריכים לנוטעם שלוש ימים קודם השמיטה כדי שלא יקלטו באדמה בשנת השמיטה.²⁶

מלאכות האסורות מהתורה

ו. התורה אסרה לחרוש, לזרוע, לנטוע ולגזום²⁷ ולכן פעולות אלו אסורות גם כאשר המטרה היא לצורך האילן שלא יתקלקל.

מלאכות האסורות מדרבנן

ז. מלבד המלאכות האסורות מן התורה, חכמים הוסיפו ואסרו מלאכות נוספות כגון זיבול, דישון, לקיטת עשבים והשקיה. מלאכות אלו אסורות רק כאשר הן נעשות כדי להשביח את האילן, אך חכמים לא אסרו מלאכות אלו כאשר הן נעשות לצורך קיומו של האילן ובלעדיהם האילן יתקלקל.

זיבול, דישון וריסוס

ח. פיזור זבל (מכל הסוגים) שמטרתו להשביח את הצמחים, אסור בשביעית. וכן דישון העץ בזבל כימי וריסוס שנועד להרחיק מהעץ מזיקים אסורים בשביעית. אך אם פעולות אלו נדרשות כדי להציל את הצמחים שלא יתקלקלו לגמרי, מותר לעשותן.²⁸ וכן מותר לרסס כדי שהפירות לא ינשרו.²⁹

זמירה - קציצת ענפים

ט. זמירת העץ, היינו קציצת ענפים שמטרתה לסייע לצמיחת העץ או לגידול הפירות, אסורה בשביעית שנאמר "וכרמך לא תזמור"³⁰. וכן אסור להסיר ענפים יבשים, כי הדבר מועיל לצמיחת העץ.

י. שורשי העץ שהתגלו - אסור לכסותם בעפר.³¹ ומותר לקצוץ ענפים שמפריעים למעבר או לחוטי חשמל.

יא. מותר לקטוף ענפים מעץ כדי לסכך סוכה או להסקה וראוי להקפיד שיהא ניכר שאין כוונתו לתועלת העץ (על ידי שיחתוך באופן שונה מכפי שחותך כשגוזם בדרך כלל וישאיר בעץ ענפים גדולים יותר מהרגיל).

26. מנחת חינוך מצוה רצ"ח. מנחת שלמה ח"א סימן נ"א.

27. בנטיעה ובחרישה נחלקו הפוסקים, כפי שצוין.

28. ריטב"א מו"ק דף ג.

29. משנת יוסף ח"ג עמוד קכג.

30. בתורה נזכר במפורש כרם (ענבים) ונחלקו הפוסקים מה הדין בשאר אילנות. לדעת רש"י (מו"ק דף ג ע"א) והרשב"ם בשאר אילנות הזמירה אסורה רק מדרבנן ולדעת הרמב"ם בפ"א ה"ב כל האילנות אסורים מהתורה אלא שהתורה דיברה בדבר השכיה יותר.

31. השביעית והלכותיה עמוד כ"ד.

חרישה, עידור

יא. חרישת השדה או הגינה אסורה ויש סוברים שאסורה מן התורה³². עידור השדה אסור מדרבנן ועידור מסביב לאילן - אם נעשה לצורך קיום העץ מותר³³. וכן מותר לעשות 'צלחות' סביב העצים לצורך השקיה.

עקירת קוצים סביב האילנות אסורה אלא אם כן היא נחוצה לקיום האילן.

ניכוש עשבים וסיקול אבנים

יב. אסור לנכש עשבי בר הגדלים סביב אילנות או צמחים³⁴, אך אם העשב מזיק לאילן ונכרך סביב השורשים מותר לתולשו ביד מהשורש³⁵, אך לא על ידי חרישה או ריסוס. ניכוש שדה ריק המיועד לזריעה אסור, כי הדבר דומה לחרישה. עקירת קוצים משיפולי הדרכים, מותרת.³⁶

יג. עשבי בר הגדלים בגינה ומכערים אותה³⁷, מותר לחתוך אותם ולקצר אותם ע"י חרמש וכדומה, כי אין זה ניכוש מושלם. ויש מתירים לתולשם מהשורש ביד (כדי שיוכל לשבת להנאתו בחצר³⁸). ויש מתירים רק על ידי שיניח עליהם שקית ניילון אטומה כדי להשמידם³⁹ (סדר העדיפויות בזה עיין בהערה).

יד. אסור להסיר מהשדה ומהגינה אבנים לצורך תיקון השדה לזריעה. ואם צריך את האבנים מותר לקחת את הגדולות התלושות מהקרקע, אך לא את המחוברות.⁴⁰

קצירה ובצירה

טו. נאמר בתורה⁴¹ "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזריך לא תבצור". התורה אוסרת לקצור את תבואת השדה וללקט את פירות האילן בשמיטה כדרך שמלקט בשאר השנים, אך בשינוי

32. רמב"ם שמיטה ויובל פ"א. אך רוב הראשונים סוברים שהיא מדרבנן.

33. בספר פאת השדה סימן כ"ד כתב שעידור מסביב לגפנים נחשב תמיד לקיום העצים ומותר.

34. מו"ק דף ב' ע"ב. פאת השולחן סימן כ' ס"ה.

35. דיני השביעית השלם פי"א ס"ט.

36. שו"ת משנת יוסף ח"ב ס"ז.

37. במדריך לגינות נוי (מכון התורה והארץ) כתב שסדר העדיפויות הוא: א. ריסוס המונע מהעשבים לצמוח. ב. כיסוי בפלסטיק שחור למניעת אור מהעשבים וכך לגרום לייבושם. ג. כיסוח מעל פני הקרקע על ידי חרמש.

38. קיצור שולחן ערוך. ילקוט יוסף הלכות שמיטה.

39. משפטי ארץ בשם הגר"ש אלישיב. והגר"נ קרליץ התיר לרסס בעונת הנביטה לפני התחלת הנביטה.

40. רמב"ם שמיטה ויובל פ"א הי"א.

41. במדבר כה, ה.

42. מותר. ומהו השינוי הנדרש? הרמב"ם כתב שלא יקצור הכל ביחד אלא מעט מעט, כמות שנדרשת ליום אחד.⁴³ ויש אומרים שהשינוי צריך להיות באופן הקצירה, היינו בכלי שלא מיועד לקצירה.⁴⁴

טז. גם כאשר מפקיר את גינתו, לא ילקט הכל בפעם אחת (גם לא כדי לחלקם לעניים) אלא מלקט מעט מעט.⁴⁵ אף המקלים לסמוך על היתר המכירה, ראוי להם להחמיר בגינה פרטית.⁴⁶

השקיה

יז. השקית צמחים ואילנות בשביעית אסורה מדרבנן, אך במקום שיגרם לו הפסד⁴⁷ אם לא ישקה, לא אסרו. לכן, אם ע"י מניעת ההשקיה יש חשש שיגרם נזק לפירות (בכמות או באיכות), מותר להשקות אף אם לא יגרם נזק לעץ, אך יש צורך לצמצם את ההשקיה למינימום ההכרחי,⁴⁸ ובחורף יש להמנע מהשקיה לגמרי.

אם רוב הצמחים בגינה זקוקים להשקיה, מותר להשקות את כל הגינה באמצעו

42. כי בפסוק נוסף נאמר "והיתה לכם לאכלה". ואיך יאכל אם לא יקצור? מכאן למדו חכמים שמותר לקצור בשינוי.

43. בספר השמיטה פ"ג הערה י"ב הביא שהרדב"ז מתיר אף בכמויות גדולות יותר.

44. הר"ש שביעית פ"ה מ"ו.

45. משפטי ארץ שביעית עמוד ק"ט בשם הגרי"ש אלישיב.

46. מקור חיים ח"ה הלכות שביעית.

47. נימוקי יוסף מו"ק בתהלתו. והטעם להיתר הוא כי אסרו רק מלאכות תקופתיות, אבל השקיה שנעשית תמיד התירו.

48. שנת השבע פ"ח ג'.

ת ממטרה⁴⁹.

יה. השקיה בכמות שגורמת לתוספת צמיחה, אסורה. באופן כללי, יש להעדיף השקיה ממוחשבת שמספקת את כמות המים הנדרשת בלבד.